

УДК 378.4 : 37.014

д. мед. н., проф. **Василюк В.М.**
(КОГПА ім. Тараса Шевченка)

ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЯ І ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

За нинішніх соціально-економічних умов, коли професіоналів-фахівців сьогодні зведено в ранг державної політики, оскільки найважливішою цінністю і основним капіталом сучасного суспільства є особистість фахівця, здатного до пошуку й освоєння нових знань. Досліджується вплив персоналізації та технологізації освітнього процесу як тенденції, що детермінують одна одну, у діяльності та функціонуванні сучасного вищого навчального закладу. Також розглядаються окремі аспекти освітньої системи Австрії в контексті сучасного розвитку суспільства. Будь-яке демократичне суспільство прагне надавати якісну освіту всім громадянам країни незалежно від їх національності, культури та віросповідання. Особливістю європейської і, зокрема, австрійської системи освіти є міцний взаємозв'язок між економікою та навчанням. Особлива увага також приділена структурі системи освіти та навчального процесу.

Ключові слова: персоналізація, технологізація, парадигма, модель.

In the current socio-economic environment where professional experts today elevated to the rank of state policy as the most important value and main capital of modern society is the professional identity, able to search for and development of new knowledge. The influence of personalization and technologizing educational process as trends that determine each other in the work and functioning of the university. Also considered some aspects of the education system of Austria in the context of modern society. Any democratic society is committed to providing quality education to all its citizens regardless of their ethnicity, culture and religion. The feature European and particularly Austrian education system is a strong relationship between the economy and education. Special attention is also paid to the structure of the education and training process.

Keywords: personalization, technologization, paradigm, model.

Розвиток українського суспільства на сучасному етапі супроводжується глобальними перетвореннями в усіх сферах людської життєдіяльності. Системі вищої освіти при цьому приділяється особлива увага, оскільки вона є головним, провідним чинником соціального та економічного прогресу. Підготовка професіоналів-фахівців сьогодні зведена в ранг державного політики, оскільки найважливішою цінністю і основним капіталом сучасного суспільства є особистість фахівця, здатного до пошуку й освоєння нових знань.

Нова парадигма і модель освіти та науки має відповідати наступним вимогам:

– мати телеологічний (чітко спрямований) вигляд з визначеною місією й етапними завданнями, із відповідним ресурсним забезпеченням;

– відображати потокові інформаційні процеси відбору, накопичення, аналізу та узагальнення інформації з отриманням нових знань і практичних навичок (засобів, технік, методик) удосконалення реальності – природи, суспільства, людини, мислення;

– відображати взаємодію дослідника із внутрішнім і зовнішнім осередком наукової організації;

– забезпечувати отримання й оцінку фактичного синергійного ефекту функціонування освітньої системи за визначеними параметрами.

Історично склалася керівна група для організації знань – університет. Доки академічні менеджери визнають етичну важливість захисту традиційних свобод викладачів, а не тільки прагнуть підвищення цінової вартості університетського бренду, праця викладачів буде корисна та ефективна. Якщо мета менеджменту полягає у спеціалізації, а не в синтезі, то неминуче дійдемо надмірного накопичення знань, що й сталося останніми роками. З іншого боку, університетські адміністрації, визнаючи, що синтетичне мислення, спрямоване на розгляд явищ у їх цілісності, не менше важливе для суспільства знань, ніж вузькоспеціальна наука, сприяють також і міждисциплінарним зачинам.

Академічна робота і робота у сфері знань мають бути неподільні. Процес інтеграції знань в академічній сфері здійснюється менш цілеспрямовано, ніж у корпоративному секторі, але знання завжди мало як цінову, так і символічну вагомість, тобто було цінне як для ринку, так і саме по собі. Збереження його самостійної цінності – найважливіше завдання. Університет зацікавлений в обох аспектах, а для цього потрібно розглядати цінову значущість знання крізь формат його самостійної цінності, прагнути етичної та демократичної освіти для всіх, у тому числі і для тих, хто дістає професійний вишкіл.

Процес інтеграції нашої держави у світовий освітній простір при цьому вимагає розробки та впровадження в педагогічну практику інноваційних технологій, здатних вивести систему вищої освіти на якісно новий, відповідний світовим стандартам рівень. У результаті все більшого поширення набуває пошук і досвід створення нових освітніх технологій, спрямованих на максимальне задоволення запитів громадськості. Пріоритетним завданням системи вищої освіти державою декларується впровадження та ефективне використання нових технологій навчання, в тому числі кредитної, дистанційної, інформаційно-комунікаційної, які сприяють швидкій адаптації вищої освіти до потреб суспільства та ринку праці.

Поява технологічного напрямку не є випадковістю. Освітнологія давно шукає шляхи досягнення якщо не абсолютного, то високого і стабільного результату в освітньому процесі вищої школи. Реагуючи на всі зміни соціальних умов і вимог, наука докладає зусиль щодо упровадження нових підходів, методів і форм освіти. Вища освіта виходить на більш високий технологічний рівень, так як з'являється потреба в пошуку нових технологій навчання, що пов'язано, перш за все, з відмовою від традиційного навчання, з ідеєю технологічності та інноваційності процесу підготовки майбутніх фахівців різного профілю і напрямку.

За умов варіативності вищої освіти розробляються різні учбові системи, а отже, і різноманітні моделі навчання, використовуються власні підходи до організації освітнього процесу, оригінальні технології навчання, розробляються власні освітні технології.

Накопичення великого досвіду в розробках із застосування різних соціальних та освітніх технологій в освіті, вивчення і аналіз сутності, ролі та місця технологій в процесі підготовки майбутніх фахівців, сприяло підвищенню рівня інтересу до цієї проблеми з боку різних сфер знань. Світова наука, відчуючи вплив науково-технічного прогресу й інтегруючи досягнення психології, соціології, освітології, теорії управління та інших наук, постійно знаходиться в фазі активних інноваційних процесів. Впровадження прогресивних технологій в процес підготовки фахівців також зумовлене необхідністю зростання самосвідомості студентів, набуття навичок логічного, самостійного мислення і аргументації, виробленні не тільки власної, а й спільної точки зору, що, в свою чергу, сприяє успішному засвоєнню нового матеріалу.

Однією з умов і провідним чинником, що визначає успішність цих процесів, є безперервна самоосвіта особистості викладача як необхідність випереджаючого характеру підготовки щодо підготовки ним майбутніх фахівців. Саме такий підхід сприятиме вирішенню завдання діяльності викладача. Урахування і виконання такого роду вимог відповідно вплине на пізнавальну активність майбутніх фахівців, їх навчально-професійну мотивацію, індивідуалізацію та технологізацію освітнього процесу і, зрештою, на підвищення якості підготовки майбутніх фахівців.

Перш за все, освіта розглядається в соціології в зв'язку з суспільною потребою передачі знання, соціального і практичного досвіду від одного покоління до іншого. Звідси стандарти поведінки, права і обов'язки вчителя й учня, наставника і наступника, перш за все складові в єдності своєї соціальної дії інституту освіти на будь-якому рівні. Система освіти у міру прогресивного розвитку суспільства ускладнювалася і набула вигляду складно організованої соціальної організації, на різних рівнях якої вирішуються різні завдання, що ведуть до реалізації різних цілей. Соціологія управління освітою дозволяє побачити слабкі місця в ситуації, організаційної освітньої структури, передбачити накопичення дисфункційних явищ, виробити рекомендації для вирішення конкретних проблем.

Широкого поширення сьогодні в освіті набула технологія розвиваючого навчання, дослідницька технологія, проблемна технологія, модульно-блочна технологія, проектна технологія, інформаційна технологія, модульно-розвивальна технологія та ін. [1; 2; 3]. У свою чергу ці варіанти стандартизованої дії передбачають використання активних, часто їх називають інноваційними, але, безсумнівно, й технічних форм, методів і прийомів навчання: тренінги, моделювання ситуацій, вирішення проблемних ситуацій, експериментальні дослідження, рольові та ділові ігри, комп'ютерне моделювання, взаємне навчання в групах та ін. Технологічний підхід до здійснення освітнього процесу у вищій школі можна справедливо віднести до модернізації інноваційного типу. Це пов'язано з тим, що вища школа в нашій державі, яка склалася за радянських часів і багато в чому зберегла свої переваги і недоліки, змушена пристосовуватися до сучасних швидкозмінних умов. Це не тільки ринковий характер регулювання відносин, що характеризує середовище, що залучає випускників сучасних університетів, це нові професійні вимоги до основного документа, за яким працює університетський викладач – з робочим планом, це також вимоги Болонської угоди, що змінюють стосунки всередині університетської спільноти. Це вимога широкого використання мов міжнародного спілкування (зокрема

англійської), а так само й оволодіння навичками комп'ютерної роботи, тобто технічними навичками, елементами технічної культури.

Вирішення складних завдань перебудови та переорієнтації зажадало використання в повному обсязі такого виду соціоінженерної діяльності як проектування. Проект найчастіше визначається як цілеспрямоване, заздалегідь відпрацьоване і плановане створення або модернізація фізичних об'єктів, технологічних процесів, технічної та організаційної документації для них, матеріальних, фінансових, трудових та інших ресурсів, а також управлінських рішень і заходів щодо їх виконання. Простіше кажучи, проект – це організаційний інструмент, який дає можливість змінювати довкілля.

Проектна культура мислення і діяльності, як підстава і форма впровадження інновацій, має виняткове значення. Вона дає можливість ефективно організовувати пошук нового змісту освіти, в тому числі зорієнтованого на професії майбутнього матеріального і соціального виробництва. Соціоінженерна культура дозволяє також принципово змінювати характер педагогічного професіоналізму у вищій школі. Адже власне педагогічне та профорієнтаційне проектування можна представити як побудову розвиваючої освітньої та навчальної практики, освітніх програм і технологій.

У найзагальнішому вигляді проектування можна представити як уявне конструювання, а потім реалізацію того, що можливо втілити в життя. Тобто проектування – це міркування, поєднане з практичними діями. Ідеальне конструювання передбачає проведення ряду дій, головним із яких є концептуалізація окремої частини освітньої або професійної підготовки. Концепція поєднує в собі загальний зміст проекту (професійний, освітній, соціальний, культурний), цілі його реалізації, результати системного аналізу існуючого стану справ. Потім визначаються основні настанови та принципи їх поєднання, намічаються шляхи і умови досягнення кінцевих цілей проекту. Далі йде етап роботи з програмування видів діяльності в логічній і часовій послідовності щодо вихідного задуму. І, нарешті, планування дій, складання загального плану реалізації проекту, що має часовий інтервал.

Першорядну роль тут відіграє суб'єктивний чинник, тобто люди, які будуть здійснювати проект. Проходження повного технологічного циклу проектів у сфері вищої освіти, може зажадати повернення до вихідних підстав первісного задуму, а, отже, до переформулювання концепції, перепрограмування діяльності, розробки нового плану реалізації проекту. Соціотехнічна та соціоінженерна специфіка діяльності в сучасній системі вищої освіти змінює, а саме проблематизує освітню діяльність, робить її пошуковою, інноваційною.

Збільшення частки сфери послуг в обсязі внутрішнього валового продукту країни до п'ятдесяти відсотків і більше – ознака переходу економіки країни до постіндустріальної стадії економіки. Зараз до країн такого типу відносять США (на сферу послуг припадає 80% ВВП), країни Євросоюзу (69,4%), Японія (67,7%). Основною відповіддю на виклики нових технологій стало підвищення рівня освіти та поліпшення професійної підготовки і перепідготовки, що не може не позначатися на зміні структури і якості освіти.

В Європейському Союзі немає обов'язкових приписів щодо наявності у всіх країнах – членах ЄС однакової освітньої системи й структури, схожої шкали оцінювання тощо. При цьому в кожній демократичній державі освіта побудована на приблизно ідентичних засадах і має тотожні стратегічні освітні цілі. Особливо

яскраво це простежується в аспекті обов'язкової освіти, де зміни і вдосконалення протягом останніх десятиліть відбуваються практично в одних і тих самих спільних для всіх країн Європейського Союзу напрямках і секторах. Перед загальноосвітньою школою у країнах Європи стоїть головне завдання – надати студентам якісну освіту, забезпечивши їх знаннями й розвинувши базові вміння. Це необхідно, щоб молоді люди могли ефективно, в соціальному й професійному аспектах, інтегруватися у те суспільство і той ринок праці, які сформувалися як на національних, так і на загальних європейських теренах. Проте кожна країна формує ще й свої, досить специфічні завдання, які виходять із нагальних потреб кожного суспільства. Зокрема, в системі обов'язкового навчання в Австрії плани змін і вдосконалень на сучасному етапі були орієнтовані на досягнення таких цілей:

- подальше забезпечення рівних можливостей отримання якісної освіти для всіх дітей і підлітків;
- уникнення випадків недоотримання частиною молоді, дітьми-емігрантами базової середньої освіти;
- забезпечення стабільності та еволюційної форми всіх соціальних змін із дотриманням світових конвенцій про права людини й захист дітей;
- якісне навчання молоді в системі базової середньої та професійної освіти, що забезпечує створення передумов кожному представнику молодого покоління Австрії для виходу на ринок праці з дипломом професіонала.

Такий підхід є перспективним для розвитку системи освіти. Мабуть, саме тому в цій сфері у Австрії є відчутні результати, які стають відомими широкій науково-педагогічній громадськості далеко за межами країни. Громадяни невеликої альпійської республіки мають всі підстави пишатися як історією, так і сучасним станом своєї системи освіти – однієї з найстаріших і ефективних на Європейських теренах. В умовах, коли середній для всіх країн світу показник успішності освітніх реформ становив до кінця XX ст. всього 13 % (дані ЮНЕСКО і Світового бюро освіти), Австрія досягла набагато більшого – практично повного виконання планів і проектів у сфері виховання і навчання дітей та молоді.

Освітня політика в Австрії визначається на федеральному рівні, а виконання її покладено на дев'ять провінцій. Федеральна Республіка відповідає за питання щодо функціонування проміжних і середніх шкіл і коледжів з підготовки вчителів. Загальними обов'язковими школами керує районний комітет освіти, а провінційний комітет освіти є вищим органом управління освітою. Для професійних, проміжних професійних та середніх шкіл провінційний комітет освіти є безпосереднім керівним органом, а Федеральне Міністерство освіти та культури є вищим керівним органом.

Стосовно нормативно-законодавчого забезпечення зазначимо, що в другій половині XX ст. в Австрії відбувалася тривала еволюційна перебудова шкільної освіти – з 1962 по 1994 рік. Парламент прийняв 15 поправок до Закону про освіту. Кожного разу цьому передувала обов'язкова процедура, характерна для сучасної демократичної моделі «законодавчих» реформ: політики та експерти-науковці за участі громадськості обговорюють ідеї щодо розвитку освіти. Узгоджується рішення про початок широкомасштабного педагогічного експерименту. У межах наявних або нових так званих «рамкових» законів, фінансується і проводиться експеримент. Його наслідки аналізуються ініціаторами або їхніми наступниками. У разі позитивних висновків про результати експерименту новий закон (або, як

тракується в Австрії, чергова поправка до стабільного основного закону) дає можливість розширити фінансування і реалізувати позитивні зміни в цілісній системі освіти або в значимій її частині.

Заслуговує на увагу перелік наслідків експериментів на рівні початкової і базової середньої освіти, які проводилися в кінці 1980-х і в 1990-х роках спочатку в частині шкіл (здебільшого в столиці), а пізніше в інших землях (регіонах) Австрії. Експериментально доведена необхідність:

- виокремлення випадків передчасного відбору та необ'єктивного оцінювання здібностей і можливостей дітей, підлітків під час визначення рівня і профілю їх подальшого навчання;

- скорочення (до повної ліквідації) навчального року та практики повторення для учнів;

- удосконалення методів і засобів своєчасної допомоги тим дітям, які мають значні проблеми з виконанням шкільної програми;

- підвищення ефективності базової освіти шляхом інтенсифікації навчання, використання нових методів. Наприклад: більш активне використання комп'ютерів і часткова відмова від опори тільки на текст традиційних підручників, підтримка учнів, які докладають значних навчальних зусиль, шляхом скорочення часу на виконання навчальних програм тощо;

- створення правових передумов для застосування різних програм навчання, їх постійного удосконалення зі збереженням необхідного для цілісності ядра (приклад: комплекс предметів залишається стабільним, а їх зміст та час для вивчення може змінюватися);

- підтримання щільної співпраці між учителями, а також школи з місцевим оточенням, яке забезпечує не лише поліпшення ресурсних можливостей навчального закладу, а й успішну соціалізацію молоді шляхом її участі в житті та справах громади (великий досвід накопичений у справі охорони та захисту навколишнього середовища за активної участі школярів);

- постійне вдосконалення діяльності системи спеціальної освіти, застосування нових методів соціалізації дітей з особливими потребами;

- підвищення уваги суспільства до постаті вчителя, забезпечення його високого суспільного рейтингу, збереження традиційної для німецькомовних країн практики соціального захисту вчителів та виплати їм відносно високої заробітної плати;

- вдосконалення системи підготовки та перепідготовки вчителів.

Результати експериментальної роботи використовують як основу програм модернізації системи освіти в конкретному напрямку. Такий підхід, як довела практика, зумовлює безперервність і динаміку розвитку австрійської освіти.

З вищевикладеного не слід робити висновок, що середні та вищі школи Австрії не мають проблем. З 90-х років минулого століття Австрія почала брати участь у різних міжнародних дослідженнях якості освіти. Їх результати виявили недостатню ефективність національної середньої школи. Роки пішли на усвідомлення цієї проблеми суспільством і урядом, вивчення ситуації та планування змін. Здійснювалося планомірне дослідження цієї проблеми, виявлялися причини не надто задовільного стану діяльності шкіл, розроблялися проекти, моделі, варіанти, рекомендації тощо.

Усі означені напрями реформування школи важливі, через те що у сукупній їх реалізації можливе забезпечення справжнього успіху у справі надання учням

середньої освіти. Уряд аргументовано виділяє головні напрями: індивідуалізація навчання, нова середня школа, школа повного дня і стандартизація освіти. На думку державних діячів і фахівців освітньої галузі, зміни структури освітньої системи, посилення індивідуального підходу в навчальному процесі та запровадження єдиних освітніх стандартів – це запорука підвищення якості загальної освіти. Проте, як подано в першоджерелах, увага уряду зосереджена на виконанні програми в цілісному аспекті, оскільки всі напрямки між собою взаємопов'язані.

Як же нині реалізується зазначена програма? Знову ж таки всі змістові напрямки проходять, передусім, експериментальну перевірку, а після цього за результатами експерименту відбувається широке впровадження дослідженого в освітню практику. Передусім нас цікавить, як діє принцип індивідуалізації. Під індивідуалізацією австрійські вчені розуміють «...сукупність всіх навчально-методичних та навчально-організаційних заходів, які полягають у тому, що навчання є особистою діяльністю кожного окремого учня і націлене на оптимальний розвиток учнів відповідно до їх індивідуальності. На посилення індивідуалізації навчання спрямована урядова програма з умовною назвою «25». Такою назвою вона зобов'язана орієнтації на зниження максимального числа учнів у класах до 25 осіб».

Потрібно відзначити, що, незважаючи на зростання і диверсифікацію потреб виробництва в персоналі, який має вищу освіту, зусилля держави, яка прагне допомогти молодим фахівцям, все це не знімає складності входження в активне життя для більшості випускників вищої школи. Відповіддю на ці проблеми, поставлені новими технологіями і процесами зростаючої глобалізації, є не тільки підвищення рівня освіченості випускників вищої школи, використання нових форм організації праці в університетах, але, головним чином, поліпшення саме професійної підготовки молодих фахівців. Швидкість, технологічні нововведення, які вносять зміни в ринок праці та необхідні знання, ставлять щоразу нові завдання перед системою вищої освіти, орієнтуючи її на підготовку фахівців особливого типу, які вміють самостійно мислити і доучуватися, краще пристосовуватися до змінних умов. Фахівець повинен бути готовий до постійного оволодіння новими знаннями в міру появи на виробництві інформаційних чи іншого типу технологій. Спеціаліст, підготовлений сучасним ВНЗ, повинен мати здатність оцінювати організацію, в якій він працює, не з точки зору своєї вузької спеціальності, а знаходити місце окремої проблеми, що набуває актуальності в системі виробничої діяльності. Різноманітність навичок передбачає режим постійного перенавчання. На ринку праці молодих фахівців спостерігається зростаючий попит на гнучких професіоналів, здатних протягом життя неодноразово змінити сферу професійної діяльності, а не на фахівців, що освоїли лише одну спеціальність. Тобто, інноваційний тип розвитку виробничої та соціальної сфери з особливою гостротою ставить проблему нерозривному зв'язку освіти з подальшою діяльністю протягом усього трудового життя. Це означає більш тісний і органічний діалог між вищими навчальними закладами та сферою підприємницьких відносин, бізнесом, соціальними закладами.

Проаналізувавши систему освіти Австрії, можна стверджувати, що домінуючою особливістю освітньої системи країни є її універсальність, широке застосування новітніх технологій і методик навчання. Багатогранність освітньої системи співвідноситься зі стрімким розвитком сучасного суспільства. Сучасна

шкільна політика й поточний стан розвитку освіти у країні свідчить про велику кількість заявлених змін. Багато з них перебувають на початковому етапі, оскільки для Австрії традиційним є метод поступових реформ (не прийнято перебудовувати всю систему відразу, зміни вводяться поступово). Така позиція заслуговує на увагу, бо свідчить про поміркованість і зваженість освітньої політики, яка виключає хаос і несподіваність, витрачені даремно кошти, моду на інновації та нестабільність в освітній практиці. Свою роль тут має і фінансовий аспект. Нині Міністерство освіти Австрії зосередило основну увагу на реалізації чотирьох проєктів, описаних вище, які не перший рік знайомі австрійському суспільству та отримали підтримку у парламенті. Інші пункти програми реформи поки що залишені на майбутнє, яке не викликає сумніву в тому, що вони в сенситивний для Австрії період будуть здійснені.

Як демократичне суспільство Австрія прагне надавати якісну освіту всім громадянам країни незалежно від їх національності, культури та віросповідання. Особливістю австрійської системи освіти є міцний взаємозв'язок між економікою та навчанням. Така наближена до практики система здобуття знань має численні переваги не лише для учнів, а й для випускників професійно-орієнтованих вищих шкіл, коледжів і академій, університетів. Ця комбінація розцінюється як зразкова на європейському рівні і є ключовим фактором для сприйняття Австрії як успішної країни в соціально-економічному плані. Іноземні інвестори особливо цінують високу кваліфікацію та фундаментальні базові знання австрійських працівників.

Висновки:

1. Розширення доступу до вищої освіти та зростання попиту на висококваліфікованих фахівців на ринку праці сприятливо позначається на зайнятості випускників. Зростання числа освічених людей є потенційно позитивним для економічного розвитку. Зважаючи на те, що Україна – на шляху входження у Європейський Союз, низка цікавих і продуктивних ідей освітньої сфери Австрії можуть стати інформацією для роздумів наших владних структур, науки й практики. Результатом можуть стати кроки до підвищення якості української системи освіти для підняття її рейтингу в європейському вимірі.

2. Еволюція вищої освіти в сфері кваліфікації та компетенції проявляється в сучасних умовах, перш за все, в зростаючому визнанні серед роботодавців необхідності високого рівня освіти, широких знань в обраній професійній сфері і багатофункціональної компетенції у випускників. Це пояснюється неможливістю на ринку праці заздалегідь визначити рівень компетенції, який може бути затребуваним в тій чи іншій сфері, і труднощами знайти компроміс між специфічною компетенцією і конкретними професійними завданнями. Багатофункціональна компетентність органічно пов'язана з проєктивним типом мислення, яким повинен володіти кваліфікований фахівець. В основі цього типу мислення лежить не прагнення до стабільної і постійної кар'єри в рамках однієї організаційної структури, а інтерес до конкретного проєкту і визнання в професійному середовищі. Професіонал такого типу може вільно переходити від одного проєкту до іншого, здійснюючи гнучкий вибір шляху професійного розвитку.

3. Однак слід зазначити і можливу небезпеку в процесі зближення освіти і бізнесу. Вона полягає в тому, що повне підпорядкування навчальних програм або навіть університетів економічній кон'юнктурі може привести до того, що

відсуваються на задній план майбутні перспективні потреби розвитку професійної сфери і суспільства в цілому. Особливість ринку праці випускників вищої освіти полягає в тому, що він зорієнтований на поточний попит, а не на довгостроковий прогноз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М. : Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Інноваційна діяльність у системі вищої освіти / Збірка матеріалів науково-практичної конференції. – Івано-Франківськ : Факел, 2000. – 186 с.
3. Технология социальной работы : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Под ред. И. Г. Зайнышева. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – 240 с.

Рецензент: д. б. н., проф. Ільєнко М.М.